

Analysis of the Function of the Word “Fitnah” in Surah Al-‘Ankabut Saba Hasanvand^۱

^۱. Level ۳ Seminary Student, Zeynabiyah Seminary School of Khorramabad (Peace Be Upon Her)
Saba.hrv@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

۳۱ December ۲۰۲۰

Revised:

۲۶ January ۲۰۲۱

Accepted:

۱۰ March ۲۰۲۱

Published:

۱۱ March ۲۰۲۱

Keywords:

Fitnah
Surah Al-‘Ankabut
Divine Trial
Purification of Faith
Religious Education

The present study examines the function of the word “fitnah” in Surah Al-‘Ankabut. The research problem is that the usages of the word “fitnah” in this surah encompass both guiding and educational aspects as well as negative and deviant dimensions, and a precise analysis of it can clarify the instructive and warning role of the Qur’an in the path of the believers’ faith. The significance of this study lies in the fact that a proper understanding of this word provides a basis for a better comprehension of divine challenges and trials, their educational role, and their social consequences. The research method is descriptive-analytical and is based on the study of exegetical texts, articles, and theses related to Surah Al-‘Ankabut and educational and doctrinal concepts. The aim of the study is to examine and classify the positive and negative functions of the word “fitnah” in Surah Al-‘Ankabut. In the positive dimension, this word is presented as a divine test and trial, a means of purifying faith, a tool for distinguishing the people of truth from the people of falsehood, and a factor in strengthening patience, perseverance, and trust in God. In the negative dimension, incorrect interpretations, fitnah in the sense of punishment, social pressures, instability of faith, doctrinal temptations, trials of prosperity and worldly attachments, as well as their negative educational consequences, are analyzed. The findings of the study indicate that the word “fitnah” in Surah Al-‘Ankabut, despite carrying negative connotations in some contexts, predominantly plays an educational and guiding role. Awareness of its various dimensions can contribute to strengthening the faith, patience, and moral commitment of believers. In addition to providing a structural and conceptual analysis, this study highlights the importance of correctly understanding Qur’anic concepts when confronting the trials and challenges of life.

Cite this article: Hasanvand, Saba. (۲۰۲۰). Analysis of the Function of the Word “Fitnah” in Surah Al-‘Ankabut. *Modern Islamic Studies in the Context of Modernity*, ۱(۲), ۱۳-۲۰.

 <http://doi.org/10.9000-4108-۲۲۰۲>

© The Author(s).

Publisher: Quarterly Journal of Modern Islamic Studies and Modern.

تحلیل کارکرد واژه «فتنه» در سوره عنکبوت

صبا حسنونند^۱

۱. طلبه سطح ۳، مدرسه علمیه زینبیه خرم آباد (سلام الله علیها). Saba.hr۳@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۱۰/۱۰

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۱۱/۰۶

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱۲/۱۹

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۱۲/۲۰

کلیدواژه‌ها:

فتنه،

سوره عنکبوت،

آزمون الهی،

پالایش ایمان،

تربیت دینی

چکیده

پژوهش حاضر به تحلیل کارکرد واژه «فتنه» در سوره عنکبوت می‌پردازد. مسئله تحقیق از این قرار است که کاربردهای واژه «فتنه» در این سوره، هم شامل جنبه‌های هدایتی و تربیتی و هم ابعاد منفی و انحرافی است و بررسی دقیق آن می‌تواند نقش آموزنده و هشداردهنده قرآن در مسیر ایمان مؤمنان را روشن سازد. اهمیت تحقیق در آن است که شناخت صحیح این واژه، زمینه فهم بهتر چالش‌ها و آزمون‌های الهی، نقش تربیتی و پیامدهای اجتماعی آن را فراهم می‌آورد. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعه متون تفسیری، مقالات و پایان‌نامه‌های مرتبط با سوره عنکبوت و مفاهیم تربیتی و اعتقادی است. هدف تحقیق بررسی و دسته‌بندی کارکردهای مثبت و منفی واژه «فتنه» در سوره عنکبوت است. در بخش مثبت، این واژه به عنوان آزمون و آزمایش الهی، وسیله پالایش ایمان، ابزار تمایز اهل حق از اهل باطل و عامل تقویت صبر، پایداری و توکل معرفی شده است. در بخش منفی، برداشتهای غلط، فتنه به معنای عذاب، فشارهای اجتماعی، تزلزل ایمان، وسوسه‌های عقیدتی، آزمایش‌های رفاه و دل‌بستگی‌های دنیوی و پیامدهای تربیتی منفی تحلیل شده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که واژه «فتنه» در سوره عنکبوت، با وجود بار معنایی منفی در برخی زمینه‌ها، عمدتاً نقش تربیتی و هدایتگرانه دارد و آگاهی از ابعاد مختلف آن می‌تواند به تقویت ایمان، صبر و پایبندی اخلاقی مؤمنان کمک کند. این پژوهش، ضمن ارائه تحلیل ساختاری و مفهومی، اهمیت فهم صحیح مفاهیم قرآنی در مواجهه با آزمون‌ها و چالش‌های زندگی را برجسته می‌سازد.

استناد: حسنونند، صبا (۱۴۰۴). تحلیل کارکرد واژه «فتنه» در سوره عنکبوت. *مطالعات اسلامی نوین در بستر مدرنیته*، ۱ (۲)، ۲۵-۱۳.

 <http://doi.org/10.1009-0005-4108-7202>

© نویسنده‌گان.

ناشر: فصلنامه مطالعات اسلامی نوین در بستر مدرنیته.

مقدمه

قرآن کریم به عنوان متن مقدس و جامع برای هدایت انسان‌ها، با انتخاب واژگان دقیق و متناسب با زمینه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی، پیام‌های خود را منتقل می‌کند. یکی از واژگانی که در سوره‌های مختلف قرآن به شکل فراوان ظاهر شده و کارکردهای چندوجهی دارد، واژه «فتنه» است. این واژه در سوره عنکبوت با توجه به مضمون کلی سوره و زمینه‌های تاریخی و اجتماعی آن، جایگاه ویژه‌ای دارد و نقش مهمی در بیان چالش‌ها، آزمون‌ها و تربیت مؤمنان ایفا می‌کند. با توجه به گستردگی معانی و کارکردهای واژه «فتنه»، مطالعه تحلیلی آن در سوره عنکبوت نه تنها می‌تواند به فهم دقیق‌تر پیام‌های تربیتی و اعتقادی این سوره کمک کند، بلکه امکان ارائه برداشت‌های روشن‌تر از مفاهیم کلیدی قرآن را برای محققان و دانشجویان فراهم می‌آورد.

بیان مسئله این تحقیق بر اساس پیچیدگی معنایی و عملکردی واژه «فتنه» در سوره عنکبوت شکل گرفته است. این واژه، هم در معنای آزمون و آزمایش الهی و هم در معنای وسوسه و انحراف از مسیر حق به کار رفته و با توجه به موقعیت تاریخی نزول سوره، شامل ابعاد فردی، اجتماعی و اعتقادی است. فقدان یک تحلیل جامع و یکپارچه که هم کارکردهای مثبت و هدایتی و هم جنبه‌های منفی و انحرافی واژه را در بافت سوره مورد بررسی قرار دهد، به عنوان خلأ اصلی پژوهشی در این زمینه مطرح می‌شود. پژوهش‌های پیشین عمدتاً به یکی از جنبه‌های معنایی واژه پرداخته‌اند یا تحلیل‌های تفسیری محدود داشته‌اند که غالباً بر برداشت‌های سطحی یا جزئی متمرکز بوده‌اند. این امر ضرورت انجام یک مطالعه تحلیلی جامع و چندوجهی را برجسته می‌کند.

اهمیت و ضرورت تحقیق از چند جهت قابل بررسی است. نخست آنکه شناخت دقیق مفاهیم قرآنی و بررسی کارکرد واژگان کلیدی مانند «فتنه»، درک عمیق‌تر از پیام‌های تربیتی و اعتقادی قرآن را ممکن می‌سازد و به تقویت فهم نظری و عملی آموزه‌های اسلامی کمک می‌کند. دوم، سوره عنکبوت به دلیل تأکید بر موضوعات مهمی مانند ایمان، صبر، آزمون‌های الهی و تقابل حق و باطل، محیطی مناسب برای تحلیل واژه «فتنه» فراهم می‌آورد. سوم، با توجه به تأثیر تربیتی و هدایت‌کننده این واژه، بررسی دقیق آن می‌تواند راهنمایی عملی برای مبلغان دینی، معلمان، خانواده‌ها و جوامع دینی باشد تا نقش آزمون‌ها و چالش‌ها را در رشد ایمان و اخلاق فردی بهتر درک کنند. نهایتاً، در بعد پژوهشی، این تحقیق می‌تواند شکاف موجود در مطالعات پیشین را پر کرده و به تولید دانش جدید در حوزه مطالعات قرآنی کمک نماید.

هدف اصلی تحقیق تحلیل کارکرد واژه «فتنه» در سوره عنکبوت است و در چارچوب آن، بررسی ابعاد مثبت یا هدایتی، منفی یا انحرافی، و نقش تربیتی و اعتقادی این واژه در سوره مورد توجه قرار گرفته است. علاوه بر این، هدف فرعی تحقیق شامل شناسایی زمینه‌های تاریخی و اجتماعی نزول سوره، استخراج نمونه‌های کاربرد واژه در آیات مختلف، و ارائه چارچوبی تحلیلی برای ارتباط میان فتنه و رشد ایمان مؤمنان می‌باشد. به بیان دیگر، پژوهش حاضر تلاش دارد با بررسی مفهومی، تفسیری و کاربردی واژه «فتنه»، نقش آن را در پالایش ایمان و هدایت مؤمنان روشن سازد و همچنین پیامدهای احتمالی برداشت‌های نادرست از این واژه را تحلیل نماید.

سؤال اصلی تحقیق این است که «واژه «فتنه» در سوره عنکبوت چه کارکردهای مثبت و هدایتی و چه کارکردهای منفی و انحرافی دارد و این کارکردها چه نقش تربیتی و اعتقادی در مسیر ایمان مؤمنان ایفا می‌کنند؟» برای پاسخ به این سؤال، پرسش‌های فرعی شامل این موارد هستند: چه جنبه‌های معنایی برای واژه «فتنه» در منابع لغوی و تفسیری وجود دارد؟ کاربرد این واژه در آیات مختلف سوره عنکبوت چگونه است و چه تطابقی با شرایط تاریخی و اجتماعی زمان نزول دارد؟ چگونه فتنه می‌تواند به عنوان ابزاری برای پالایش ایمان و تقویت صبر و توکل عمل کند؟ و برداشت‌های نادرست از فتنه چه پیامدهایی برای مؤمنان دارد و چگونه می‌توان آن‌ها را بازشناسی کرد؟

پیشینه پژوهشی تحقیق نشان می‌دهد که مطالعات انجام شده در حوزه سوره عنکبوت و واژه «فتنه» از جنبه‌های مختلف محدود بوده‌اند. برخی تحقیقات بر تحلیل تربیتی و اعتقادی سوره متمرکز بوده‌اند و نقش آزمون‌ها و سختی‌ها را در رشد ایمان بررسی کرده‌اند، اما بدون تمرکز خاص بر واژه «فتنه». برخی دیگر به برداشت‌های تفسیری و لغوی واژه پرداخته‌اند و معانی آن در متون تفسیری کلاسیک و معاصر مورد بحث قرار گرفته است، اما اغلب در حد تحلیل سطحی یا جداگانه بوده‌اند و به ترکیب این

ابعاد در یک چارچوب تحلیلی جامع نپرداخته‌اند. علاوه بر این، برخی تحقیقات اخیر به بررسی رذایل اخلاقی و آزمون‌های اجتماعی در سوره عنکبوت پرداخته‌اند و به اهمیت تربیتی و هدایت‌کننده واژه «فتنه» اشاره کرده‌اند، اما تحلیل مفصل معنایی و کاربردی این واژه در بافت آیات سوره هنوز کامل نشده است.

وجه تمایز پژوهش حاضر با مطالعات پیشین در چند نکته مشخص می‌شود. نخست، این تحقیق با استفاده از رویکرد تحلیلی-تفسیری و بهره‌گیری از منابع کلاسیک و معاصر، هم ابعاد معنایی و هم کارکردهای هدایتی و انحرافی واژه «فتنه» را بررسی می‌کند. دوم، این مطالعه با تأکید بر نقش تربیتی واژه «فتنه»، ارتباط آن با آزمون‌های الهی، صبر، پایداری و پالایش ایمان را به صورت تحلیلی ارائه می‌دهد که در تحقیقات پیشین کمتر دیده شده است. سوم، این پژوهش به ترکیب داده‌های لغوی، تفسیری و تربیتی توجه دارد و تلاش می‌کند چارچوبی جامع و کاربردی برای تحلیل واژه ارائه دهد، به گونه‌ای که هم برای محققان علمی و هم برای مربیان دینی و مبلغان مفید باشد.

به طور کلی، این تحقیق نه تنها به تحلیل دقیق یک واژه کلیدی در قرآن می‌پردازد، بلکه با ارائه چارچوبی تحلیلی برای کارکردهای آن، می‌تواند به درک بهتر پیام‌های تربیتی و اعتقادی سوره عنکبوت کمک کند. بررسی واژه «فتنه» در این سوره، از یک سو، ابعاد مثبت و هدایت‌کننده آن را آشکار می‌سازد و از سوی دیگر، خطرات و پیامدهای برداشت‌های نادرست از این واژه را روشن می‌کند. این رویکرد تحلیلی، علاوه بر اهمیت علمی، ارزش کاربردی نیز دارد، زیرا مؤمنان و مبلغان دینی می‌توانند با شناخت دقیق‌تر این مفاهیم، راهنمایی مؤثرتری برای مواجهه با آزمون‌ها و چالش‌های زندگی ارائه دهند.

با توجه به ضرورت شناخت دقیق واژگان کلیدی قرآن، اهمیت سوره عنکبوت در تربیت و هدایت مؤمنان، و خلأ موجود در مطالعات تحلیلی واژه «فتنه»، این تحقیق به عنوان گامی در جهت ارتقای دانش قرآنی و تربیتی در حوزه مطالعات اسلامی و علوم قرآنی محسوب می‌شود. مطالعه حاضر با ترکیب تحلیل معنایی، تفسیری و کاربردی واژه «فتنه»، ضمن ارائه یافته‌های نوین، می‌تواند به گسترش پژوهش‌های قرآنی و تربیتی و تقویت فهم عملی آموزه‌های دینی کمک شایانی نماید.

۱. مفهوم‌شناسی

مطالعه مفهومی هر واژه در قرآن کریم مستلزم بررسی لغوی، ریشه‌شناسی و کاربردهای آن در متون تفسیری و تاریخی است. در این چارچوب، تحلیل واژه «فتنه» نیازمند رویکردی جامع است که هم جنبه لغوی و ریشه‌ای و هم کاربرد عملی و تفسیری آن را در نظر گیرد. مفاهیم کلیدی در قرآن، به ویژه واژه‌هایی که بار معنایی تربیتی و هدایتی دارند، در چارچوب زبان عربی کلاسیک و زمینه‌های نزول آیات، معانی متعدد و گاه پیچیده‌ای پیدا می‌کنند که بدون تحلیل دقیق، فهم پیام قرآنی ناقص خواهد بود. علاوه بر این، بررسی مفاهیم مرتبط با کارکرد واژه‌ها، مانند «فتنه»، به پژوهشگر امکان می‌دهد تا نقش آن‌ها در هدایت، تربیت و آزمون مؤمنان را به شکل منسجم تبیین کند.

۱-۱. مفهوم «فتنه»

واژه «فتنه» در لغت عربی از ریشه «ف-ت-ن» گرفته شده است و در منابع معتبر عربی معانی مختلفی همچون آزمایش، امتحان، آشوب، فساد و جدال دارد. در کتاب لسان‌العرب، فتنه به معنای آزمون انسان و سنجش ایمان و اخلاق او آمده است و همزمان به فساد و آشوب نیز اشاره دارد که نشان‌دهنده جنبه‌های مثبت و منفی این واژه در زبان عربی است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳۰، ص ۲۱۵). همچنین در المعجم الوسیط، فتنه به معنی آزمایش و امتحان و نیز آشوب و تفرقه اجتماعی تعریف شده است و به کارکرد دوگانه آن در هدایت و انحراف اشاره دارد (مجمع اللغة العربیة، ۱۴۰۶ق، ج ۲، ص ۱۹۸). این منابع لغوی نشان می‌دهند که واژه «فتنه» در سطح لغوی، هم بار تربیتی و هم بار منفی دارد و تحلیل دقیق آن در مطالعات قرآنی اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. واژه «فتنه» در منابع لغوی و تفسیری از نظر ریشه و کاربرد، معانی متعددی دارد که برخی از آن‌ها با یکدیگر هم‌پوشانی دارند و برخی دیگر جنبه‌های خاصی از آزمون، امتحان یا انحراف را بیان می‌کنند. از نظر لغوی، «فتنه» از ریشه «ف-ت-ن» گرفته شده و در معاجم عربی به معنای آزمایش، امتحان، شک و تردید و همچنین امتحان اخلاقی یا عقیدتی آمده است (طباطبایی، ۱۳۸۳).

ج ۲، ص ۱۴۵). این ریشه در متون کلاسیک عربی همواره با مفاهیم سنجش، سنجش ایمان و تعیین اصالت حقیقت همراه است، به طوری که «فتنه» همزمان می‌تواند نشانگر سختی‌ها و چالش‌هایی باشد که موجب آشکار شدن حقایق درونی افراد می‌گردد و هم بیانگر عواملی باشد که ممکن است افراد را از مسیر حق منحرف کند (فخرالدین رازی، ۱۳۶۸، ج ۳۰، ص ۱۹۳).

از منظر تفسیری، کاربرد «فتنه» در قرآن بیشتر به دو معنای اصلی بازمی‌گردد: نخست، فتنه به عنوان آزمون و آزمایش الهی که مؤمنان را در مواجهه با مشکلات، سختی‌ها و فشارهای اجتماعی می‌سنجد و تقویت ایمان آن‌ها را هدف قرار می‌دهد؛ و دوم، فتنه به معنای عوامل انحرافی و وسوسه‌هایی که افراد را از مسیر حق دور می‌سازد (قرآنی، ۱۳۸۵، ص ۱۲۳). در سوره عنکبوت، این واژه بارها در زمینه آزمون‌های ایمانی و برخورد با دشمنان حق به کار رفته و نشانگر شرایطی است که مؤمنان در آن‌ها پابندی خود به دین و اخلاق را اثبات می‌کنند. این کاربرد، اهمیت بررسی دقیق معنای لغوی و تاریخی واژه را دوچندان می‌سازد، زیرا فهم دقیق فتنه می‌تواند بینش روشن‌تری درباره هدف سوره و پیام تربیتی آن ارائه دهد.

بررسی واژه «فتنه» در آثار معاصر و مقالات علمی نیز نشان می‌دهد که این مفهوم نه تنها به عنوان آزمون شخصی مؤمنان، بلکه به عنوان ابزاری برای تمایز میان اهل حق و اهل باطل نیز مطرح می‌شود. پژوهش‌ها بر این نکته تأکید دارند که فهم درست فتنه نیازمند توجه به زمینه‌های اجتماعی و تاریخی نزول سوره است و برداشت‌های ساده‌انگارانه می‌تواند موجب تحریف پیام اصلی قرآن شود (ریاحی‌مهر و سپهری‌فرد، ۱۴۰۱، ص ۲۴۵). علاوه بر این، برخی مطالعات نشان می‌دهند که فتنه به عنوان آزمون، فرآیندی تربیتی و اخلاقی است که در آن صبر، پایداری و توکل مؤمنان تقویت می‌شود و زمینه رشد معنوی و ارتقای اخلاقی فراهم می‌آید (السعیدی، ۱۳۹۹، ص ۷۲).

در کنار معنای هدایتی، «فتنه» همچنین بار معنایی منفی نیز دارد که شامل وسوسه‌های فکری، فشارهای اجتماعی و عواملی است که می‌تواند ایمان افراد ناپایدار را متزلزل سازد. این دوگانگی مفهومی، واژه «فتنه» را به یکی از واژگان کلیدی در سوره عنکبوت تبدیل کرده است که فهم آن مستلزم تحلیل دقیق متنی، تاریخی و تربیتی است (انصاری‌منوچهرآبادی، ۱۳۹۸، ص ۱۰۵). به عبارت دیگر، «فتنه» در این سوره نه تنها به آزمون‌های الهی محدود نمی‌شود، بلکه به عنوان ابزاری برای بازشناسی و پالایش افراد از جهت اخلاقی و اعتقادی نیز به کار می‌رود.

ریشه‌شناسی واژه نیز نشان می‌دهد که «فتنه» در ادبیات کلاسیک عربی همواره با مفاهیمی چون جدایی، آشکار شدن حقیقت، امتحان و آشفتگی همراه بوده است. این ویژگی باعث شده است که کاربرد آن در قرآن، به ویژه در سوره‌هایی که محوریت آن‌ها ایمان و مقابله با باطل است، چندوجهی و متنوع باشد (فخرالدین رازی، ۱۳۶۸، ج ۲۷، ص ۱۸۹). علاوه بر این، پژوهش‌های تطبیقی نشان می‌دهند که تفاوت میان فتنه‌های هدایتی و فتنه‌های انحرافی، نقش مهمی در فهم پیام تربیتی قرآن دارد و توجه به این تفاوت، امکان تحلیل دقیق‌تر و علمی‌تر سوره عنکبوت را فراهم می‌کند (امیری‌فر، ۱۴۰۰، ص ۱۷۵).

همچنین در منابع تفسیری کلاسیک و معاصر، واژه «فتنه» در سوره عنکبوت همواره با مثال‌هایی از مصائب اجتماعی، فشارهای مشرکان، تعارض با دشمنان دین و آزمون‌های فردی مؤمنان همراه شده است. این امر نشان‌دهنده این است که قرآن، فتنه را به عنوان پدیده‌ای چندلایه معرفی می‌کند که هم می‌تواند وسیله‌ای برای تقویت ایمان و رشد معنوی باشد و هم عامل ایجاد تزلزل و انحراف در مؤمنان ناپایدار (کلباسی و احمدنژاد، ۱۳۹۷، ص ۱۸۰). بدین ترتیب، تحلیل واژه «فتنه» نیازمند نگرشی تحلیلی و چندبعدی است که ابعاد مثبت و منفی آن را در بافت سوره روشن سازد و امکان ارائه برداشت‌های درست و کاربردی را فراهم آورد. علاوه بر تحلیل معنایی، بررسی کاربرد واژه «فتنه» در آیات مختلف سوره عنکبوت نشان می‌دهد که این واژه عمدتاً در موقعیت‌های آزمون و مقابله با باطل به کار رفته است. برای مثال، آیات مربوط به آزمون‌های مؤمنان در مواجهه با دشمنان و فشارهای اجتماعی، کاربرد فتنه را به عنوان ابزار پالایش ایمان و تقویت اخلاق نشان می‌دهد (مسعودی، ۱۳۹۲، ص ۱۳۵). همچنین در برخی آیات، فتنه به معنای آزمون سخت و فشارهای اجتماعی به کار رفته است که هدف آن آشکارسازی پابندی مؤمنان به دین و اخلاق می‌باشد (صابری و توکلی‌خانیک، ۱۴۰۲، ص ۱۲۵).

این تحلیل معنایی و کاربردی، اهمیت واژه «فتنه» را در سوره عنکبوت برجسته می‌سازد و نشان می‌دهد که این واژه فراتر از یک آزمون فردی، نقش اجتماعی و تربیتی نیز دارد. به بیان دیگر، فتنه در قرآن تنها به معنای چالش و فشار نیست، بلکه به عنوان

ابزار بازشناسی، پالایش و هدایت انسان‌ها عمل می‌کند و فهم این مفهوم ارتباط مستقیم با رشد ایمان و تقویت صبر و توکل مؤمنان دارد (احمدی، ۱۴۰۱، ص ۱۱۰).

۲-۱. مفهوم «کارکرد»

واژه «کارکرد» در زبان فارسی به معنای عملکرد، اثر، وظیفه یا نتیجه عملی یک پدیده یا مفهوم تعریف شده است. در لغت‌نامه دهخدا، کارکرد به معنای تأثیر عملی و نقش یک عنصر در چارچوب مشخص معرفی شده است (دهخدا، ۱۳۷۹، ج ۲۰، ص ۲۱۰). همچنین در فرهنگ فارسی معین، این واژه به معنی عملکرد، اثر و وظیفه عملی یک پدیده بیان شده است و نشان‌دهنده اهمیت بررسی عملی و تأثیرگذار بودن هر مفهوم در نظام کلان یا ساختار مورد مطالعه است (معین، ۱۳۷۶، ج ۷، ص ۱۸۵). این معنای لغوی پایه‌ای برای تحلیل کارکرد واژه‌ها و مفاهیم در متون قرآنی و پژوهش‌های علمی فراهم می‌کند و امکان بررسی اثرات مثبت و منفی آن‌ها را در ساختار معنایی متن ارائه می‌دهد.

در کنار مفهوم «فتنه»، بررسی واژه «کارکرد» در پژوهش‌های قرآنی و تربیتی نیز اهمیت دارد. کارکرد به معنای نقش، اثر و عملکرد یک پدیده در راستای اهداف خاص است و در مطالعات قرآنی، کارکرد واژگان شامل هدایت، تربیت، پالایش اخلاقی و اعتقادی و همچنین تأثیرات اجتماعی و فردی می‌شود. واژه کارکرد وقتی با مفاهیمی مانند «فتنه» مرتبط می‌شود، نشان‌دهنده تأثیر واژه در شکل‌دهی رفتار، ایمان و اخلاق مؤمنان است و تحلیل آن می‌تواند نقش مفاهیم کلیدی قرآن را در زندگی فردی و اجتماعی روشن سازد (عترت‌دوست و امیری‌فر، ۱۴۰۲، ص ۱۸۰).

در ادبیات علمی، کارکرد یک مفهوم یا واژه به عنوان مجموعه اثرات و پیامدهایی تعریف می‌شود که آن واژه در محیطی خاص ایجاد می‌کند. در زمینه سوره عنکبوت، کارکرد واژه «فتنه» را می‌توان در چهار محور کلی بررسی کرد: ۱) آزمون و پالایش ایمان، ۲) ایجاد رشد اخلاقی و معنوی، ۳) تمایز میان اهل حق و اهل باطل، و ۴) هشدار نسبت به خطرات انحراف و وسوسه‌های فکری و اجتماعی (کریمی، ۱۳۹۵، ص ۹۰).

تحلیل کارکرد در حوزه علوم قرآنی، علاوه بر شناخت معنایی واژه، شامل بررسی کاربردهای عملی و پیامدهای رفتاری آن نیز می‌شود. به عبارت دیگر، فهم کارکرد واژه «فتنه» نیازمند بررسی اثرات آن بر مؤمنان، جامعه دینی و فرآیند هدایت و تربیت است. پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهند که کارکردهای واژه «فتنه» هم در جهت هدایت و رشد معنوی مؤمنان و هم در جهت آزمون‌ها و فشارهای اجتماعی که مؤمنان را می‌سنجند، مورد توجه بوده است (شجریان، ۱۴۰۰، ص ۱۴۰). این تحلیل‌ها نشان می‌دهد که بررسی دقیق کارکرد واژه به فهم جامع‌تر پیام تربیتی قرآن کمک می‌کند و امکان ارائه چارچوب تحلیلی برای مطالعات آتی را فراهم می‌آورد.

مفهوم کارکرد در ارتباط با واژه «فتنه» می‌تواند به عنوان ابزار تحلیلی برای شناخت اثرات متقابل میان آزمون‌های الهی، فشارهای اجتماعی و واکنش‌های مؤمنان مورد استفاده قرار گیرد. این ابزار تحلیلی امکان بررسی تأثیر معنای لغوی، کاربرد تفسیری و پیامدهای تربیتی واژه را فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که هر واژه قرآنی نه تنها بار معنایی دارد، بلکه نقش فعال و تأثیرگذار در فرآیند هدایت و تربیت انسان‌ها ایفا می‌کند (گلازی، ۱۳۹۹، ص ۹۵).

۲. تحلیل کارکردهای هدایتی واژه «فتنه» در سوره عنکبوت

تحلیل کارکردهای مثبت واژه «فتنه» در سوره عنکبوت نیازمند بررسی دقیق ابعاد تربیتی، اعتقادی و معنوی آن است. این واژه در سوره عنکبوت عمدتاً در چارچوب آزمون‌های الهی و شرایطی که مؤمنان با آن مواجه می‌شوند به کار رفته است. کاربرد «فتنه» در این سوره، علاوه بر آزمون فردی، شامل ابعاد اجتماعی و تقویت ایمانی نیز می‌باشد که نشان‌دهنده نقش چندوجهی آن در هدایت انسان‌ها است. در این بخش چهار کارکرد اصلی مثبت واژه «فتنه» مورد تحلیل قرار می‌گیرد: نخست، فتنه به‌منابۀ آزمون و آزمایش الهی؛ دوم، نقش تربیتی فتنه در پالایش ایمان؛ سوم، فتنه به‌عنوان ابزار تمایز اهل حق از اهل باطل؛ و چهارم، تقویت صبر، پایداری و توکل در مسیر ایمان.

۲-۱. «فتنه» به مثابه آزمون و آزمایش الهی

یکی از برجسته‌ترین کاربردهای مثبت واژه «فتنه» در سوره عنکبوت، مفهوم آزمون و امتحان الهی است. قرآن در این سوره به وضوح نشان می‌دهد که مؤمنان در مسیر ایمان و عمل صالح با انواع آزمایش‌ها مواجه خواهند شد و این آزمون‌ها به منظور پالایش و تقویت ایمان آنان است (طباطبایی، ۱۳۸۳، ج ۶، ص ۲۱۵). این مفهوم نشان‌دهنده این است که فتنه تنها به معنای فشار یا سختی نیست، بلکه نقش اساسی آن سنجش پایبندی انسان‌ها به ایمان و اخلاق است. در بسیاری از آیات سوره عنکبوت، مؤمنان مورد امتحان قرار می‌گیرند تا اصالت ایمان و استقامت اخلاقی آنان مشخص گردد (فخرالدین رازی، ۱۳۶۸، ج ۳۰، ص ۱۹۶).

تحقیقات نشان می‌دهند که آزمون‌ها به شکل‌های مختلفی در سوره عنکبوت مطرح شده‌اند: برخی شامل فشارهای اجتماعی و دشمنی مشرکان با مؤمنان است و برخی دیگر آزمون‌های درونی و اخلاقی را در بر می‌گیرد (ریاحی‌مهر و سپهری‌فرد، ۱۴۰۱، ص ۲۵۰). این نوع آزمون‌ها، ضمن ارزیابی ایمان، فضایی فراهم می‌کنند که مؤمنان بتوانند نقاط ضعف و قوت خود را بازشناسی کنند و بر اساس آن رشد معنوی پیدا نمایند.

علاوه بر این، مفهومی که از فتنه به مثابه آزمون برداشت می‌شود، نشان‌دهنده تأکید قرآن بر استقلال تصمیم‌گیری انسان‌ها و مسئولیت فردی آنان در مواجهه با چالش‌ها است. به عبارت دیگر، هر آزمون الهی فرصتی برای انتخاب مسیر درست و اثبات استقامت ایمانی فراهم می‌آورد (قزائنی، ۱۳۸۵، ص ۱۴۸). پژوهش‌ها بر این نکته تأکید دارند که بدون آزمون، امکان رشد معنوی و اثبات پایبندی به ارزش‌های اخلاقی محدود است و نقش فتنه در این چارچوب اهمیت کلیدی پیدا می‌کند (احمدی، ۱۴۰۱، ص ۱۱۲).

۲-۲. نقش تربیتی فتنه در پالایش ایمان

کارکرد تربیتی فتنه، یکی از ابعاد مهم هدایتی آن در سوره عنکبوت است. این واژه در آیات مختلف، نه تنها به عنوان ابزار امتحان، بلکه به عنوان وسیله‌ای برای پالایش اخلاق و ایمان مؤمنان به کار رفته است (عترت‌دوست و امیری‌فر، ۱۴۰۲، ص ۱۸۵). پالایش ایمان به معنای حذف ضعف‌ها، تقویت اراده و ارتقای سطح معرفتی و اخلاقی فرد است. در این چارچوب، فتنه به صورت فرآیندی تعلیمی و تربیتی عمل می‌کند که مؤمنان را با آزمون‌ها و چالش‌ها روبه‌رو کرده و زمینه رشد آنان را فراهم می‌سازد. تحقیقات نشان داده‌اند که مواجهه با فتنه‌های الهی موجب بازشناسی واقعیات ایمانی درونی می‌شود و امکان اصلاح رفتارها و باورهای نادرست را فراهم می‌آورد (السعیدی، ۱۳۹۹، ص ۸۰). به عبارت دیگر، فتنه نه تنها فشار و سختی ایجاد می‌کند، بلکه نقش آموزشی و تربیتی نیز دارد و مؤمنان را به سمت تقویت روحیه اخلاقی و التزام به ارزش‌های دینی هدایت می‌کند. این ویژگی نشان‌دهنده یک بعد عملی و کاربردی از کارکرد مثبت واژه «فتنه» است که در سوره عنکبوت به وضوح مورد تأکید قرار گرفته است.

همچنین پژوهش‌ها بر این نکته تأکید دارند که پالایش ایمان از طریق فتنه شامل ارتقای سطح اخلاقی فرد، افزایش شناخت دینی و تقویت قدرت تصمیم‌گیری در شرایط چالش‌برانگیز است (انصاری‌منوچهرآبادی، ۱۳۹۸، ص ۱۲۰). در واقع، این فرآیند تربیتی به مؤمنان کمک می‌کند تا در مواجهه با مشکلات و سختی‌ها، رفتارهای معقول و متعالی داشته باشند و پایبندی خود به مسیر حق را اثبات کنند.

۲-۳. فتنه به عنوان ابزار تمایز اهل حق از اهل باطل

یکی دیگر از کارکردهای مثبت واژه «فتنه» در سوره عنکبوت، نقش آن در تمایز میان اهل حق و اهل باطل است. آیات این سوره نشان می‌دهد که فتنه‌ها، چه در قالب فشارهای اجتماعی و چه به شکل آزمون‌های فردی، ابزارهایی برای شناسایی افراد پایبند به حقیقت و کسانی که از مسیر حق منحرف می‌شوند، می‌باشند (کلباسی و احمدنژاد، ۱۳۹۷، ص ۱۸۵). در این چارچوب، فتنه‌ها نه تنها مؤمنان را می‌سنجند، بلکه نقشی اساسی در آشکارسازی گروه‌ها و افراد اهل باطل دارند و موجب می‌شوند جامعه دینی بتواند مرزهای اعتقادی و اخلاقی خود را مشخص سازد.

پژوهش‌های تحلیلی نشان می‌دهند که فتنه در این سطح نقشی اجتماعی و جمعی نیز دارد و به عنوان یک معیار عملی برای تمایز میان گروه‌های مختلف دینی به کار می‌رود (کریمی، ۱۳۹۵، ص ۹۵). این کاربرد اهمیت واژه «فتنه» را فراتر از حوزه فردی نشان می‌دهد و آن را به یک ابزار حیاتی در ساختار جامعه دینی و نظام ارزشی آن تبدیل می‌کند. همچنین استفاده از فتنه به عنوان ابزار تمایز به معنای ایجاد فرصت برای انتخاب مسیر درست توسط مؤمنان و بازشناسی خطاهای احتمالی در باورها و رفتارها است (مسعودی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۰). در این زمینه، سوره عنکبوت تأکید دارد که ایمان واقعی تنها زمانی آشکار می‌شود که افراد در شرایط دشوار، پایبندی خود به دین و اخلاق را ثابت کنند و از وسوسه‌های انحرافی دوری نمایند.

۴-۲. تقویت صبر، پایداری و توکل در مسیر ایمان

ابعاد تربیتی و هدایتی واژه «فتنه» در سوره عنکبوت شامل تقویت صبر، پایداری و توکل نیز می‌شود. آیات سوره نشان می‌دهند که مواجهه با فتنه‌ها و آزمون‌های الهی زمینه‌ای فراهم می‌کند تا مؤمنان روحیه صبر و پایداری را در مواجهه با مشکلات زندگی تقویت کنند (صابری و توکلی‌خانیک، ۱۴۰۲، ص ۱۲۸). صبر و پایداری از ارکان اصلی رشد ایمانی محسوب می‌شوند و توکل به خداوند راهنمایی مؤمنان در مسیر صحیح و ایجاد آرامش در شرایط سخت را ممکن می‌سازد. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که فرآیند مواجهه با فتنه‌ها همزمان با پالایش ایمان موجب افزایش تحمل مؤمنان در برابر مشکلات و فشارهای اجتماعی می‌شود و ظرفیت آن‌ها برای پذیرش مسئولیت‌ها و ایفای وظایف دینی را ارتقاء می‌دهد (احمدی، ۱۴۰۱، ص ۱۱۵). علاوه بر این، تقویت صبر و توکل در مواجهه با فتنه‌ها نقش مستقیم در ثبات و پایداری جامعه دینی دارد و مؤمنان را قادر می‌سازد تا نه تنها در سطح فردی بلکه در سطح جمعی نیز پایبندی خود به اصول دینی را حفظ کنند. تحلیل‌های تفسیری و تربیتی نیز نشان می‌دهد که تقویت صبر و توکل در مواجهه با فتنه‌ها بخشی از فرآیند هدایتی و آموزشی سوره عنکبوت است و این فرآیند مؤمنان را برای مواجهه با آزمون‌های بعدی زندگی آماده می‌سازد (شجریان، ۱۴۰۰، ص ۱۴۵). این رویکرد نشان‌دهنده آن است که کاربرد واژه «فتنه» در قرآن تنها به آزمون و فشار محدود نمی‌شود، بلکه جنبه‌های رشد اخلاقی، تقویت اراده و ایجاد پایداری معنوی را نیز در بر می‌گیرد. تحلیل کارکردهای مثبت واژه «فتنه» در سوره عنکبوت نشان می‌دهد که این واژه علاوه بر بار معنایی لغوی، نقش حیاتی در هدایت و تربیت مؤمنان دارد و از طریق آزمون، پالایش ایمان، تمایز اهل حق از اهل باطل و تقویت صبر و توکل مسیر رشد معنوی و اخلاقی انسان‌ها را هموار می‌سازد (گل‌ازی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۰).

۳. تحلیل کارکردهای منفی (یا انحرافی) واژه «فتنه» در سوره عنکبوت

واژه «فتنه» در سوره عنکبوت، علاوه بر کارکردهای هدایتی و تربیتی، ابعاد منفی و انحرافی نیز دارد که می‌تواند بر ایمان ناپایدار تأثیر گذاشته و مسیر مؤمنان را از رشد اخلاقی و معنوی بازدارد. این جنبه‌ها عمدتاً شامل برداشت‌های نادرست از معنا، کاربرد به عنوان وسیله عذاب، فشارهای اجتماعی ناشی از دشمنان دین و تأثیر آن بر ثبات ایمان افراد ناپایدار است. تحلیل دقیق این ابعاد منفی، اهمیت شناخت واژه «فتنه» و جلوگیری از برداشت‌های اشتباه و آسیب‌زا را روشن می‌سازد.

۱-۳. برداشت‌های غلط از معنای فتنه و پیامدهای آن

یکی از منابع اصلی انحراف، برداشت‌های نادرست از معنای واژه «فتنه» است. برخی افراد یا جوامع به شکل سطحی یا غیرتحلیلی، فتنه را تنها به عنوان سختی و مصیبت در نظر می‌گیرند و ابعاد تربیتی و هدایتی آن را نادیده می‌گیرند (طباطبایی، بی تا، ج ۸، ص ۲۵۰). این برداشت غلط می‌تواند موجب ایجاد ترس، سردرگمی یا برداشت‌های منفی از دین شود و مؤمنان ناپایدار را به تزلزل در ایمان سوق دهد.

تحقیقات معاصر نشان می‌دهد که برداشت‌های نادرست از فتنه، گاه به شک و تردید در مسیر حق و افزایش اضطراب روحی منجر می‌شود و اثرات منفی روانی و اجتماعی برای فرد و جامعه ایجاد می‌کند (ریاحی مهر و سپهری فرد، ۱۴۰۱، ص ۲۵۵). از سوی دیگر، تحلیل تفسیری آیات نشان می‌دهد که قرآن قصد دارد از طریق فتنه، رشد و پالایش ایمان مؤمنان را تقویت کند و نه ایجاد ترس و انحراف (قرائتی، ۱۳۸۵، ص ۱۵۵).

پژوهش‌های تفسیری نیز بر این نکته تأکید دارند که برداشت‌های سطحی و غیرعلمی از فتنه، می‌تواند موجب برداشت‌های اشتباه از حکم خداوند و پیام‌های تربیتی سوره عنکبوت شود و به تضعیف ایمان افراد منجر گردد (امیری فر، ۱۴۰۲، ص ۱۸۲). این واقعیت نشان می‌دهد که تبیین صحیح معنای فتنه، نقش حیاتی در جلوگیری از اثرات منفی و انحرافی آن دارد.

۲-۳. فتنه در معنای عذاب یا انحراف از مسیر حق

یکی دیگر از ابعاد منفی واژه «فتنه»، کاربرد آن به معنای عذاب یا انحراف از مسیر حق است. در برخی آیات، فتنه به صورت تجربه‌های سخت و فشارهای الهی ظاهر می‌شود که برای برخی افراد ناپایدار، زمینه‌ای برای دور شدن از ایمان و فساد اخلاقی فراهم می‌کند (فخرالدین رازی، ۱۳۶۸، ج ۲۸، ص ۲۰۵). این نوع فتنه، بیش از آن که هدایتی باشد، موجب آزمایش روحی و ایجاد رنج برای کسانی می‌شود که پایبندی کافی به اصول اخلاقی و ایمانی ندارند.

پژوهش‌ها نشان می‌دهند که مفهوم فتنه در معنای عذاب، برای مؤمنان ناپایدار نوعی هشدار و برای اهل باطل عاملی برای سقوط در مسیر انحراف است (مسعودی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۵). این کاربرد منفی واژه، به ویژه در مواجهه با فشارهای اجتماعی و شرایط سخت زندگی، می‌تواند مؤمنان را از مسیر حق بازدارد و خطر جدی برای ثبات ایمان ایجاد کند.

علاوه بر این، منابع تفسیری کلاسیک و معاصر نشان می‌دهند که فتنه‌های الهی، وقتی به عنوان عذاب تجربه می‌شوند، غالباً با بی‌توجهی به پیام‌های تربیتی، اثرات روانی و اجتماعی منفی به دنبال دارند و ممکن است افراد را در مسیر خطا و گمراهی قرار دهند (صابری و توکل‌خانیک، ۱۴۰۲، ص ۱۲۹). این تحلیل نشان می‌دهد که واژه «فتنه» دارای ابعاد چندلایه است و برداشت‌های نادرست یا تفسیر محدود آن، می‌تواند پیامدهای منفی گسترده‌ای داشته باشد.

۳-۳. فتنه ناشی از فشارهای اجتماعی مشرکان بر مؤمنان

یکی از مهم‌ترین منابع فتنه در سوره عنکبوت، فشارهای اجتماعی و دشمنی‌های مشرکان بر مؤمنان است. این فشارها شامل تحقیر، تهدید، محرومیت و انواع آزارهای اجتماعی می‌شود که هدف آن دور کردن مؤمنان از مسیر ایمان و ایجاد تزلزل در اعتقادات آنان است (کلباسی و احمدنژاد، ۱۳۹۷، ص ۱۸۷). پژوهش‌های تحلیلی نشان می‌دهند که چنین فشارهایی، در بسیاری از موارد، موجب اضطراب، کاهش اعتماد به نفس و تضعیف روحیه پایبندی به ارزش‌های دینی می‌شود.

تحلیل آیات سوره عنکبوت نشان می‌دهد که فتنه‌های ناشی از فشار اجتماعی، هم برای رشد و تقویت ایمان افراد به کار می‌رود و هم می‌تواند موجب تزلزل مؤمنان ناپایدار گردد. این دوگانگی نشان می‌دهد که فهم دقیق محیط اجتماعی و زمینه‌های تاریخی نزول آیات، نقش مهمی در تبیین ابعاد مثبت و منفی فتنه دارد (احمدی، ۱۴۰۱، ص ۱۲۰).

برخی پژوهش‌ها نیز تأکید دارند که فشارهای اجتماعی مشرکان، زمانی که با برداشت‌های نادرست از مفهوم فتنه همراه شود، موجب افزایش انحراف و کاهش پایبندی به ایمان می‌گردد (عترت‌دوست و امیری فر، ۱۴۰۲، ص ۱۸۸). به همین دلیل، تحلیل دقیق این نوع فتنه‌ها می‌تواند به فهم بهتر نقش چالش‌های اجتماعی در رشد یا تزلزل ایمان کمک کند.

۴-۳. فتنه به عنوان عامل تزلزل در ایمان ناپایدار

یکی دیگر از پیامدهای منفی واژه «فتنه»، ایجاد تزلزل در ایمان افراد ناپایدار است. برخی مؤمنان که پایه ایمانی و اخلاقی آن‌ها به اندازه کافی مستحکم نیست، در مواجهه با آزمون‌ها و فشارهای اجتماعی، ممکن است دچار تردید، اضطراب و حتی انحراف

شوند (انصاری منوچهرآبادی، ۱۳۹۸، ص ۱۲۵). این جنبه منفی فتنه، نشان‌دهنده اهمیت تربیت مستمر و تقویت ایمان در برابر فشارها است تا مؤمنان بتوانند در مسیر حق پایدار بمانند.

تحقیقات نشان می‌دهند که فتنه‌های بیرونی و درونی، اگر بدون راهنمایی و آگاهی درست درک شوند، می‌توانند موجب کاهش اعتماد به نفس مؤمنان و افزایش آسیب‌پذیری آنان در برابر وسوسه‌ها و فشارهای اجتماعی شوند (السعیدی، ۱۳۹۹، ص ۷۵). این اثر تزلزل‌آور، بیش از آن که نشان‌دهنده نقص در خود واژه «فتنه» باشد، نتیجه برداشت‌های نادرست و عدم آمادگی فردی در مواجهه با آزمون‌ها است.

علاوه بر این، منابع تفسیری و پژوهش‌های معاصر تأکید دارند که فتنه به‌عنوان عامل تزلزل، هم در ابعاد فردی و هم در سطح اجتماعی قابل مشاهده است و می‌تواند تعادل معنوی و اخلاقی جامعه دینی را تحت تأثیر قرار دهد (شجریان، ۱۴۰۰، ص ۱۴۸). این امر اهمیت آموزش، تبیین و تقویت فرآیندهای تربیتی و معنوی برای مقابله با اثرات منفی فتنه را برجسته می‌سازد.

۳-۵. فتنه در معنای آزمون سخت و ایجاد رنج ظاهری برای مؤمنان

یکی از جنبه‌های منفی واژه «فتنه»، مربوط به آزمون‌های سخت و رنج‌های ظاهری است که مؤمنان در مسیر ایمان تجربه می‌کنند. این نوع فتنه، اگرچه هدف الهی آن هدایت و تقویت ایمان است، در نگاه اول برای افراد ناپایدار موجب فشار روانی و آسیب‌های اخلاقی می‌شود (طباطبایی، بی‌تا، ج ۵، ص ۲۳۵). آیات سوره عنکبوت بارها نشان می‌دهند که مؤمنان در مواجهه با سختی‌ها و مشقات زندگی، تحت آزمایش قرار می‌گیرند تا میزان پایداری آنان به ایمان آشکار شود (فخرالدین رازی، ۱۳۶۸، ج ۳۰، ص ۲۰۰).

تحلیل تفسیری و پژوهشی نشان می‌دهد که این گونه فتنه‌ها، با ایجاد رنج ظاهری، همزمان فرصتی برای بازشناسی میزان تحمل، صبر و تعهد مؤمنان فراهم می‌آورند، اما برداشت‌های سطحی و عدم درک هدف الهی می‌تواند اثرات منفی برجای گذارد (مسعودی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۸). به همین دلیل، تأکید قرآن بر تبیین درست آزمون‌ها و پیامدهای آن‌ها برای مؤمنان اهمیت ویژه‌ای دارد.

۳-۶. فتنه در قالب وسوسه‌های فکری و شبهات عقیدتی

یکی دیگر از ابعاد منفی فتنه، وسوسه‌های فکری و شبهات عقیدتی است که می‌تواند ایمان مؤمنان را متزلزل سازد. این نوع فتنه، بیشتر در سطح ذهن و باورهای اعتقادی مؤمنان تأثیر می‌گذارد و زمینه‌ای برای انحراف فکری ایجاد می‌کند (قرائتی، ۱۳۸۵، ص ۱۵۸). در سوره عنکبوت، این وسوسه‌ها هم از جانب دشمنان دین و هم به صورت فشارهای درونی و ضعف‌های شخصیتی مؤمنان مطرح شده‌اند.

تحقیقات نشان می‌دهند که مواجهه با شبهات عقیدتی بدون آگاهی و تحلیل صحیح، می‌تواند به شک و تردید در ایمان و انحراف از مسیر حق منجر شود (صابری و توکلی‌خانیک، ۱۴۰۲، ص ۱۳۳). این ابعاد منفی، نیازمند آموزش و تبیین مستمر مفاهیم دینی و آگاهی‌بخشی برای مقابله با اثرات آن‌ها است. علاوه بر این، بررسی منابع تفسیری نشان می‌دهد که فتنه‌های عقیدتی معمولاً با آزمون‌های اجتماعی و اخلاقی ترکیب شده و اثر ترکیبی آن‌ها بر ایمان افراد ناپایدار بسیار قوی است (انصاری منوچهرآبادی، ۱۳۹۸، ص ۱۲۸).

۳-۷. فتنه در مواجهه با رفاه، دل‌بستگی‌های دنیوی و آزمایش‌های نعمت

یکی دیگر از کارکردهای منفی فتنه، مربوط به مواجهه مؤمنان با نعمت‌ها، رفاه و دل‌بستگی‌های دنیوی است. آیات سوره عنکبوت نشان می‌دهند که بهره‌مندی از امکانات مادی و نعمت‌های دنیوی، می‌تواند زمینه‌ای برای فتنه و انحراف افراد ناپایدار فراهم کند (طباطبایی، بی‌تا، ج ۷، ص ۲۴۰). این نوع فتنه، برخلاف فشارهای سخت و آزمون‌های آشکار، بیشتر به شکل لطیف و تدریجی عمل می‌کند و موجب دوری از مسیر حق می‌شود.

تحقیقات نشان می‌دهند که فتنه در مواجهه با نعمت‌ها، اغلب با غرور، خودبزرگ‌بینی و کاهش توجه به اخلاق و ارزش‌های دینی همراه است و نقش مهمی در ایجاد شک و تردید در ایمان دارد (کریمی، ۱۳۹۵، ص ۹۸). این واقعیت، ضرورت تأکید قرآن بر اعتدال، توکل و حفظ رابطه با خداوند حتی در شرایط رفاه را برجسته می‌سازد (گلازی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۵).

۸-۳. فتنه در تقابل ایمانی جوانان و خانواده‌های مشرک

یکی از جنبه‌های منفی و همزمان آموزشی واژه «فتنه»، ارتباط آن با تقابل ایمانی جوانان و خانواده‌های مشرک است. در برخی آیات سوره عنکبوت، نسل جوان مؤمن با فشار و مخالفت خانواده‌های مشرک مواجه می‌شود که می‌تواند زمینه ایجاد شک، سردرگمی و تزلزل ایمان را فراهم سازد (کلباسی و احمدنژاد، ۱۳۹۷، ص ۱۸۹). این نوع فتنه، علاوه بر چالش فردی، جنبه تربیتی و اجتماعی نیز دارد و به منزله آزمونی برای استقامت و پایداری نسل جوان به اصول دینی مطرح شده است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که چنین تقابلهایی، اگر با راهنمایی، آموزش و حمایت معنوی همراه نباشد، می‌تواند موجب انحراف اعتقادی و فاصله گرفتن از مسیر حق شود (احمدی، ۱۴۰۱، ص ۱۲۳). همچنین، منابع تفسیری بر این نکته تأکید دارند که فتنه در این سطح، اهمیت نقش خانواده، جامعه دینی و رهبران معنوی را در تثبیت ایمان نسل جوان برجسته می‌سازد (السعیدی، ۱۳۹۹، ص ۷۸).

۹-۳. فتنه به‌عنوان هشدار نسبت به فاصله گرفتن از مسیر حقیقت

یکی دیگر از ابعاد منفی و همزمان هشدار فتنه، کاربرد آن به عنوان وسیله‌ای برای آگاهی و هشدار نسبت به فاصله گرفتن از مسیر حقیقت است. در سوره عنکبوت، این نوع فتنه به مؤمنان یادآوری می‌کند که غفلت، بی‌توجهی به ارزش‌های دینی و پیروی از دل‌بستگی‌های نفسانی می‌تواند زمینه گمراهی و انحراف از مسیر حق را فراهم سازد (فخرالدین رازی، ۱۳۶۸، ج ۲۹، ص ۲۱۰). این هشدار، در عین منفی بودن، جنبه تربیتی دارد و مؤمنان را به بازنگری در رفتار، باورها و تصمیم‌های اخلاقی خود فرا می‌خواند. تحقیقات تحلیلی نشان می‌دهند که چنین فتنه‌هایی، با ایجاد تردید و فشار روانی، افراد را به تمرکز بیشتر بر مسیر ایمان و ارزش‌های دینی ترغیب می‌کنند (عترت‌دوست و امیری‌فر، ۱۴۰۲، ص ۱۹۰). علاوه بر این، منابع تفسیری بر نقش هشدارآمیز این نوع فتنه تأکید دارند و آن را به عنوان وسیله‌ای برای تقویت توجه مؤمنان به اصول اخلاقی و اعتقادی معرفی می‌کنند (انصاری منوچهرآبادی، ۱۳۹۸، ص ۱۳۲). همچنین، پژوهش‌ها نشان می‌دهند که هشدارهای قرآنی ناشی از فتنه، موجب ایجاد خودآگاهی، تقویت قوه تشخیص حق از باطل و افزایش توان مقاومت مؤمنان در برابر وسوسه‌ها و فشارهای اجتماعی می‌شود (شجریان، ۱۴۰۰، ص ۱۵۰). این کاربرد هشداردهنده، نشان‌دهنده این است که واژه «فتنه» در سوره عنکبوت، علاوه بر جنبه منفی، نقش کلیدی در ایجاد بیداری معنوی و اخلاقی برای مؤمنان ایفا می‌کند.

نتیجه‌گیری

تحلیل واژه «فتنه» در سوره عنکبوت نشان می‌دهد که این واژه دارای ابعاد متعدد معنایی و کاربردی است که شامل جنبه‌های مثبت هدایتی و تربیتی و نیز جنبه‌های منفی و انحرافی می‌شود. از منظر مثبت، فتنه به عنوان آزمون و آزمایش الهی، وسیله پالایش ایمان، ابزار تمایز اهل حق از اهل باطل و عامل تقویت صبر، پایداری و توکل در مسیر ایمان عمل می‌کند. این کاربردها مؤکد اهمیت نقش تربیتی قرآن در شکل‌دهی به ایمان و اخلاق فردی و اجتماعی مؤمنان است. در بعد منفی، فتنه می‌تواند زمینه برداشت‌های غلط، تجربه رنج‌های ظاهری، فشارهای اجتماعی، وسوسه‌های عقیدتی و انحراف از مسیر حق را فراهم کند. این ابعاد منفی، بیشتر در شرایط ضعف ایمان و پایداری ناکافی افراد آشکار می‌شوند و نشان می‌دهند که فهم صحیح و آگاهی از مفهوم فتنه برای مواجهه با چالش‌های زندگی ضروری است.

یافته‌ها همچنین حاکی از آن است که کارکردهای مثبت و منفی فتنه به هم مرتبط بوده و تحلیل دقیق هر دو بعد، امکان استفاده از این واژه به عنوان ابزار تربیتی و هشدار را فراهم می‌آورد. توجه به این دوگانگی، مؤمنان را قادر می‌سازد تا در مواجهه با فشارهای اجتماعی، آزمون‌های فردی و چالش‌های اخلاقی، پایبندی خود به مسیر حق را حفظ کنند و از انحراف احتمالی جلوگیری نمایند.

پژوهش حاضر تأکید دارد که شناخت درست مفاهیم قرآنی، به ویژه واژه‌هایی همچون «فتنه»، می‌تواند مسیر رشد معنوی، اخلاقی و اجتماعی مؤمنان را هموار سازد و اهمیت فهم هدایتی و تربیتی قرآن را در زندگی فردی و جمعی برجسته کند. این تحقیق با ارائه تحلیل مفهومی و تفسیری، زمینه‌های پژوهشی و تربیتی گسترده‌ای را برای مطالعات آینده فراهم می‌آورد.

فهرست منابع

قرآن کریم

کتاب‌ها

- ۱- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان العرب. بیروت: دار صادر.
- ۲- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۹). لغت‌نامه دهخدا. تهران: مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۳- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۸۳). المیزان فی تفسیر القرآن. تهران: انتشارات اسراء.
- ۴- فخرالدین رازی، محمد بن عمر (۱۳۶۸). التفسیر الکبیر (مفاتیح‌الغیب). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۵- قرآتی، محمود (۱۳۸۵). تفسیر نور. تهران: مؤسسه فرهنگی قرآن و عترت.
- ۶- مجمع اللغة العربیة (۱۴۰۶ق). المعجم الوسیط. بیروت: دار صادر.
- ۷- معین، محمد (۱۳۷۶). فرهنگ فارسی معین. تهران: انتشارات امیرکبیر.

مقالات

- ۸- ریاحی مهر، باقر؛ سپهری فرد، حسین (۱۴۰۱). «نقش تربیتی سنت‌های الهی در سوره عنکبوت». نشریه قرآن و علم، دوره ۱۶، شماره ۳۱، صص. ۲۴۰-۲۵۸.
- ۹- صابری، علی؛ توکلی‌خانیک، محمدجواد (۱۴۰۲). «نقد و تحلیل آراء مفسران درباره «أوهنَ البيوت» ذیل آیه ۴۱ سوره عنکبوت». فصلنامه مطالعات تفسیری.
- ۱۰- عترت‌دوست، محمد؛ امیری فر، سحر (۱۴۰۲). «ترسیم شبکه مضامین و تناسب آیات سوره عنکبوت با استفاده از روش تحلیل مضمون». پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن.
- ۱۱- کلباسی، زهرا؛ احمدنژاد، امیر (۱۳۹۷). «خوانشی نو از تفسیر مفاهیم نفاق و هجرت در سوره عنکبوت با تکیه بر نزول پیوسته سوره در مکه». فصلنامه مطالعات تفسیری.
- ۱۲- مسعودی، محمدمهدی (۱۳۹۲). «بررسی مفهومی «أوتوا العلم» در سوره عنکبوت». فصلنامه آموزه‌های قرآنی.

پایان نامه ها

- ۱۳- احمدی، فاطمه (۱۴۰۱). بررسی تفسیر ساختاری سوره عنکبوت با تکیه بر نظریه نظم جرجانی و انسجام هلیدی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران.
- ۱۴- امیری فر، سحر (۱۴۰۰). تحلیل مضامین سوره مبارکه عنکبوت. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.

- ۱۵- انصاری منوچهرآبادی، محمدرضا (۱۳۹۸). بررسی گستره ردایل اخلاقی در سوره عنکبوت. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ادیان و مذاهب.
- ۱۶- السعیدی، عمار یوسف حاکم (۱۳۹۹). نکته‌های تربیتی در سوره عنکبوت. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۱۷- شجریان، فاطمه (۱۴۰۰). بررسی تحلیلی ردایل اخلاقی در سوره مبارکه عنکبوت با توجه به تفاسیر فریقین. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه میبد.
- ۱۸- کریمی، زهرا (۱۳۹۵). بررسی ارتباط آیات سوره‌های عنکبوت و روم. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.
- ۱۹- گلازی، نرگس (۱۳۹۹). اهداف تربیتی در سوره عنکبوت. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهرا (س).